

**ÉS IDŐ IRODALOM
KINCSESHÁZA**

SZERKESZTI ÉS KIADJA: DR. SZABOLCSI LAJOS

TISZAESZLÁR

EMLÉKEK SZOMORU IDŐKBŐL

IRTA

SZABOLCSI MIKSA

BUDAPEST 1922

Neues Politisches Volksblatt hírlap- és könyvnyomdája

VI., Nagyinczö-utca 3

Szörnyű. sötét napok...

Förtelmes váddal illették, — nem a tiszaezlári saktert és társait, kik a nyiregyházai börtönben sinylődtek, hanem az egész zsidó felekezetet.

A zsidók — ezt terjesztették — ártatlan keresztény szüzeket ölnek, hogy vérüket, a páskába vegyítve, egyék, ezt parancsolja nekik törvényük és ezt a törvényt követték akkor, mikor Tisza-Eszláron 1882 év április másodikára eső szombat napján a tizenötéves Solymosi Esztert a zsinagógában ünnepélyesen és ceremóniák közt lesaktolták.

Örült vád és — rettenetes még elgondolni is; voltak, kik hittek benne.

Emberek, kikkkel együtt élünk, kiknek becsülését igyekszünk kivívni, azt hiszik rólunk, hogy ártatlan gyermekeket ölünk! Van-e ennél szörnyűbb Golgotha?

És hitték a vádat sokan, még a műveltek közül is.

Olyanok is, kik magas méltóságokat töltöttek be és a pör menetére döntő befolyással voltak.

Az esztelen vádban való hit járványszerűen terjedt és pusztított. Megfogott akárhány szellemileg különben teljesen egészséges szervezetű embert is.

A szellemi járvány is csak járvány; nem válogat.

Nem felejttem el soha a jelenetet, mely köztem, az ismeretlen riporter és Magyarország igazságügyminisztere közt 1883 év február 11-ikén az akkor még a Deák Ferenc-utcában lévő igazságügyminisztériumban játszódott le és melynek tizenegy asszony volt a tanuja: a Nyiregyházán bebörtönzött, ártatlanul vádolt zsidók feleségei.

Több mint 8 hónapja mult már akkor annak, hogy férjeiket súlyos vizsgálati fogságba vetették, anélkül, hogy a végtárgyalás kitűzésére még csak gondoltak volna is. A szerencsétlen asszonyok kegyérkereső nélkül a legnagyobb nyomornak voltak kitéve, míg egy napon össze nem szedtem őket és egyenesen az ország igazságügyé-

nek legmagasabb vezetője, Pauler Tivadar miniszter elé nem állítottam őket, hogy tőle követeljék vissza kenyérkeresőiket.

Szabolcsi elparasztosodott zsidó asszonyok voltak egytől-egyig. Beszédük, viseletük, modoruk olyan volt, hogy senki sem különböztethette meg őket más falusi parasztasszonyoktól. Szabolcsban, Biharban, Zemplénben ezrével vannak ilyen paraszt zsidóasszonyok még azok között a zsidóasszonyok között is, kiknek férjei pajeszt és kaftánt viselnek.

Ártatlanul megbélyegzett, megkinzott, szabadságuktól megfosztott férjeiket kérték a magyar juszticia fejétől. Szónokuk én voltam.

A miniszter végighallgatott és mikor végeztem, azt kérdezte tőlem: „*hát ön kicsoda?*“

— Zsidó vagyok, — feleltem — kit éget a szégyen, hogy hit-sorsosaimra ráfogták, hogy vallásból gyilkolnak.

A miniszter esodálkozva nézett rám, de én csak folytattam:

— Nem volna-e hitvány keresztény ember az, ki nyugodtnak maradna, mialatt felekezetét ilyen szörnyű váddal illetik? Mikor hajdan, régen, még a római pogány világ idejében, a kereszténységet vádolták ilyenekkel, keserves panasszal töltötték be az országot Tertullian, Eusebius, Jusztin, a vértanu, Augusztin, Athenagoras egyházatyák és valószínűleg mások is, hogy felekezetükre ilyen ocsmányságot mernek ráfogni. „Rólunk, keresztényekről állithatják azt — kiált föl lángoló haraggal Liber de Haeresibus című munkájában Szent Agoston, — rólunk keresztényekről merik állítani azt, hogy máshitű gyermekeket istentisztelet közben agyonkinozunk, mert vérükre van szükségünk, hogy a lisztbe vegyítsük, melyből husvéti kenyérünket készítjük?“ Hát hogy ne jajduljon föl ilyen vád miatt a zsidó, kinek Tórája ötször tiltja a vérontást és kinek vallásos irodalma köteteket produkált arról, hogy kell óvakodni a hívőnek még az állatvértől is!

— Talmudista ön? — kérdezte most a miniszter.

— Az vagyok, — feleltem, — de ismerem a talmud körén kívül eső zsidó irodalmat is. És mondhatom, kegyelmes uram, hogy ha én azokban csak egy betűnyit találtam volna olyat, mely a rituális vád jogosultságát legtávlabbról is igazolná, én volnék az első, ki ezt nyilvánosan leleplezném. A vallást meg, mely ártatlan ember vérének kívánja, eldobnám magamtól, mint fekélyes mótelyt. Nem érdekében, hanem kiirtásán dolgoznám. Csakhogy ennek sehol semmi nyoma sem a zsidó törvényben, sem a zsidó tradícióban. Hanem igenis van intézkedés arról, mint óvakodjék a zsidó a vérlévezetnek még látszatától is. Ami az embervért illeti, azt elsősorban ontani nem szabad. És erre nézve nincs különbség zsidó és nem zsidó vére közt. A biblia parancsa, mely azt mondja: „*annak, ki ember vérének ontja, vére ontassék*“, nem tesz különbséget ember és ember között. És ezt így fogta föl, így hir-

dette és tanította a tradíció is. Erre nézve más tan nincs, az ellenkezőt Izraelben sohasem tanították. Isten engem úgy segítjen!

A miniszter, ki nyugodtan végighallgatott, rövid kérdést intézett most hozzám, mely feneketlen örvénybe engedett bepillantanom. Ő excellenciája azt kérdezte tőlem: *ismerem-e a chaszidokat?*

A kérdés leirhatatlan hatással volt rám. Mutatta, hogy Magyarország igazságügyminisztere hisz a rituális vádban. Nem hiszi, hogy Ágai vagy Wahrmann saktolja le a keresztény lányt, de hiszi, hogy a chaszideusok megcselekszik.

Azt feleltem a miniszter kérdésére, hogy ismerem a chaszideusokat, köztük nevelkedtem, de aki azt hiszi, hogy azok képesek arra a förtelmességre, az még nagyobb örületet hisz el, mintha Chorin Ferencről vagy más, a vallásos ceremóniával nem törődő zsidóról hiszi. Mert mi a chaszid? Az a zsidó, aki a legpontosabban megőrzi a vallásos parancsolatokat. Minthogy már most a vérontás és vérélvezet szigorú vallásos tilalom, elképzelhető-e, hogy aki a vallást legjobban betartja, inkább szegi meg a vallásnak azt a tilalmát, mint az olyan ember, aki a vallás parancsolatait nem tartja be szigorúan? Örültség egyáltalában a rituális vád, de sokszoros örültség, ha a nagyon vallásos zsidóról tételezik föl.

Itt jegyezte meg a miniszter azt, hogy kérdésével nem azt akarta mondani, hogy a chaszideusokról föltételezi, hogy képesek a rituális gyilkosság elkövetésére.

Én pedig, folytatva a beszédet, most hoztam föl azt az erős hasonlatot, amiért akkor az antiszemita lapok hevesen megtámadtak. Azt mondtam a miniszternek, hogy az a hit, hogy a jámbor zsidóról föl lehet tételezni a rituális gyilkosságot, épp olyan esztelenség, mintha valaki azt mondaná, hogy a nagyon vallásos katolikus ember azért, mert nagyon vallásos, képes arra, hogy meggyalázza a fészületet. Pedig a logika az, hogy minél vallásosabb, annál kevésbé telik ki tőle vallásának ilyen meggyalázása. Zsidóról is áll, kegyelmes uram, hogy minél vallásosabb, annál örültebb a feltevés, hogy képes valása legszentebb törvényeit megszegni azért, mert olyan nagyon őrzi a vallás törvényeit.

Áttértem most magára a vizsgálatra. Elmondottam, hogy a vizsgálóbírót hónapok óta sarkon követtem; és mert követem, megvádolom nyíltan és kérem a vizsgálóbíró, adjon nekem alkalmat arra, hogy a vádamat bebizonyítsam. — megvádolom azzal, hogy nem az igazságot keresi, hanem a rituális gyilkosságot. De mert ilyen nincs, — mert nincs — nem is fog ilyet találni sohasem, ha csak maga nem kovácsolja. Féltő, hogy ezt teszi. Azért jöttek el a kenyérkeresőiktől megfosztott asszonyok, hogy igazságtevésért könyörögjenek.

Ugy mint Pauler, a nőiveltebbek gondolkodtak; az egyszerű

emberek egyszerűen hitték, hogy a zsidók ölnek, hogy embervért kapjanak, mert ezt úgy rendeli a zsidó vallás. Tisza-Eszláron is azért saktolták le a keresztény leányt. A zsidók ezt tudják, de titokban tartják és a világot el nem árulják, hogy ezt a vallásuk parancsolja.

Ezt a hitet látni és tapasztalni lehetett sok olyan keresztény beszédében és viselkedésében is, kik zsidók előtt azt állították, hogy ők nem hisznek semmit sem a bolond vádból. Szörnyűség volt ezt elviselni! — Nekem látnom, éreznem kellett — és ez nemcsak rólam, hanem minden érző zsidóról szól, — hogy keresztény felebarátom azt hiszi rólam, hogy én képes vagyok arra, hogy megöljek egy ártatlan gyermeket, hogy vérét a páska lisztje közé vegyithessem! Igazán szörnyűség!

Leírhatatlan, mennyit szenvedtünk e veszett vád alatt. Aki ezt az égető fájdalmat tapasztalatból meg nem ismerte — értem az ifjabb nemzedéket — azt óvja meg a gondviselés attól, hogy valaha megismerje.

Csak természetes, hogy minden lelkes zsidó, ki szívére vette ezt a fájdalmat, azon volt, hogy a szennyes áradat, mely a szellemi pestist terjesztő miazmákat hordta, lepadjon, vagy kevésbé képletesen szólva minden valamire való zsidó azon volt, hogy a tisztaeszlelő esetet földerítse.

Dr. Simon József, az Izraeliták Országos Irodájának főnöke, ki különben is hervadhatatlan érdemeket szerzett a szerencsétlen ügy lebonyolítása körül, 5000 forintos díjat tűzött ki azoknak a számára, kik az eltűnt leány holléteiről valami biztos hírt hoznak. Más úton is igyekeztek világosságot vinni a szerencsétlen afférba. Gondolták, ha a félrevezetett közönség meggyőződik majd, hogy az ámitók, kik az országot annyira fölkavarták, hazudtak, — és kell, hogy hazudtak legyen, mert hisz mi zsidók legjobban tudtuk, hogy a zsidónak embervér nem kell, sem rituális, sem semmiféle más célra, legjobban tudtuk, hogy zsidó ember rituális gyilkosságot soha el nem követett, — majd csak kijózanodnak az általános részegségből, belátják és megbánják tévedésüket.

Hiszen a boszorkányokban is hittek valaha. Komoly bírák ünnepelesen ítélkeztek állítólag az ördöggel szövetségre lépett asszonyok fölött. Milliónyi ívet töltenek meg a jegyzőkönyvek, melyeket a boszorkánypörökben lefolyt tárgyalásokról fölvettek; végezetül azt is tudjuk, hogy számtalan szegény asszonyt elevenen megégettek, mert hittek a bűnében, esküdtek a képtelenségre. Az emberek mégis kigyógyultak és száz éve már, hogy a nyugati kultúrországokban boszorkányság miatt senkit törvény elé nem állítottak. Miért ne józanodhassanak ki tehát az emberek a rituális vád babonájából is? Ó, csak tudnók, csak tudnók keresztény felebarátainkat kézzelfoghatólag meg-

győzni arról, hogy a rituális vád a nagy apparátus dacára, mellyel inszcenálták, most is, mint minden alkalommal, gonosz hazugság! Izráel kezei tiszták ettől a hüntől. Ezt óhajtották, ezért fáradtak mindazok közülünk, kik a vád ellen küzdöttek. Képzelték tehát örömünk, midőn egy napon megtudtuk, hogy az eltűnt leány holttestét Tiszalók mellett sértetlenül kifogták a Tiszából.

Korai volt az öröm, nem számoltunk az ellenség kétségbeesett helyzetével. Még az okos Heumann dr. Nyiregyházán is tévedett. Gondtalanul engedte át a megaltalt holttestet a rituális vád oly messzire elment és az egész ország előtt angazsált mestereinek.

Tovább kellett menniök a koholt vádak csinálásában, ha el-sülyedni nem akartak. És ezt nem akarták. Megszerezték tehát a másod-
dik vádat: Solymosi Eszter nem Solymosi Eszter, hanem ismeretlen nő holtteste, kit a zsidók öltöztettek Solymosi Eszter ruhájába, hogy ártatlanságukat bizonyítsák, holott éppen ez a holttest bizonyít bűnös-ségük mellett. Mert a holttesten, az bizonyos, Solymosi Eszter ruhája volt, már pedig Solymosi Eszter ruhája csak azok kezében volt, kik Solymosi Esztert megölték. És kezdődött egy új hajsza, új hazudozá-sokkal, új hamisításokkal, új törvényteleniségekkel, új izgatással, az előbbinél is nagyobb lelketlenséggel, ahogy ezt az ő nagy és epo-chális könyvében, „A nagy pör“-ben oly páratlan közvetlenséggel mondja el minden korok legnagyobb elbeszélő jogásza, ama világra szóló pör halhatatlan védője: Eötvös Károly.

A szegény tutajosokat, kik Solymosi Eszter hulláját a Tiszából kifogták, a nyiregyházai igazságszolgáltatás lecsukatta, ellenük egész országrészekre kiterjedő vizsgálatot indított, míg egy szép napon meg-hozta a hirt Verhovay lapja, a „Függetlenség“ (a rituális vádat ková-csoló társaság orgánuma), hogy a tutajosok vallottak. Csakugyan ők szállították a hullát. A zsidóktól kapták. Vallott a zsidó Herskó Dávid, a szigeti tutajos is. Most már bizonyos minden, most már maguk a zsidók sem tagadnak többé. A hurokra került rituális gyilkosok élete ezután pipadohányt sem ér.

Ha tőlük függött volna, kétségtelenül föl is akasztották volna ártatlanul a vádlottakat.

Persze, hogy az sem volt igaz, hogy „most már a zsidók sem tagadnak“. Mi jól tudtuk, hogy nem történt sem leányölés, sem hulla-csempészás. Amilyen csinált az első vád, olyan csinált a másik. Az igazságot keresők helyzete csak annyiban rosszabbodott, hogy az ügy az új fordulat által sokkalta bonyolultabbá vált, a haretér nagyob-bodott, a rettenetes vádban hívők száma megsaporodott.

Egy Herskója már előbb is volt a pörnek: a kis Scharf Móric. Hát ő hogy vallhatta, hogy látta, mikor a templomban a Solymosi Esztert lesaktolták, mikor olyan biztosan tudtuk, hogy az nem igaz, amilyen

biztosan tudtuk, hogy hazugság, hogy a nyírségi homokban eleven cápák sétálnak. Hát miért vallotta mégis a kis Scharf Móric? Tiszta dolog, hogy azért, mert a hazugságra kitanították, a hamis vallomásra tilos eszközökkel rávették. Nos, Herskó is így vallott.

De vajjon mi történt vele? Nagyon fontos volna azt megtudni. Scharf Móric Henter őrizete alatt áll, arra egy egész gárda vigyáz, de Herskó otthon van máramarosi falujában, azt csak meg lehet közelíteni. Mi történt vele, miért tette azt a horribilis vallomást?

Megkérdezhettük volna ezt tőle, mikor vallomása után szabadlára helyezték, ha a vizsgálóbíró gondoskodása egész Szeklencéig, Herskó falujáig ki nem terjed. Hajduk kísérték háza ajtajáig, hogy az uton senki meg ne közelítse, meg ne tudják valahogyan, miért vette magára a hullausztatás bűnét a zsidó tutajos.

Elhatároztam, hogy felkeresem.

Ezt, természetesen, direkte nem tehettem, mert hátha bizmatlankodik. A tutajosokhoz — azt beláttam — csak Máramarosszigeten át juthatok, rajta voltam tehát, hogy oda szerezzek ajánlatokat, mert hátha mint ismeretlen emberrel szóba sem állanak velem az ottani zsidó potentátumok.

Feljöttem tehát elébb Budapestre, ahol az orth. közvetítő bizottság akkori elnökétől, az azóta elhunyt Reich Ignáctól kértem ajánlólevelet. A szigeti zsidó vezetőre, gondoltam, ő neki van a legnagyobb befolyása.

Valószínűleg volt is, de ajánlólevelet nem adott.

Tébolyult idők voltak. Bary József minden héten fogdosott össze majd itt, majd ott néhány zsidót, kiket rendesen szombat napja délelőttjén, mikor a zsidók a templomból hazamentek, kísértette a nyíregyházai börtönbe. Hadd lássák a zsidók, hadd rémülködzenek.

El is érte célját.

A félénkeket valóságos pánik fogta el.

Jellemzésül elmondom a következő kis históriát.

Tisza-Dobon tartott egy napon ítéletet a mindenható Bary József. Mindenekelőtt berendelte a községházához a zsidókat. Semmi közülük sem volt az egész üggyhez, de ez hozzátartozott az aljegyző ur uri passzióihoz. Ahol ő megfordult, ott össze kellett terelni a zsidókat. Kihallgatták, faggatták és egész nap őrizet alatt tartották őket a községházánál. A lakosság előtt, mely látta, hogy a hatalmas ur minden zsidót vádlottnak tekint, ez a manőver meg is tette hatását. Szegény zsidóknak oda volt a becsületük.

Hogy Bary József tiszadobi látogatásának híre eljutott Nyíregyházára, a színhelyre siettem. (Máskor is mindig nyomában voltam: különben nem állithattam volna a miniszter előtt olyan határozottság-

gal és azzal a reménnyel, hogy ezért felelősségre vonnak (csahogy nem tették), hogy a vizsgálóbíró ur nem az igazságot keresi, hanem rituális gyilkosságot. Ebbe lovalták belé a jó cimborák és ezt hajszolta az egész vizsgálati idő alatt. Innen az a sok égrekiáltó igazságtalanság, melyet annyi ártatlan ember ellen és az egész zsidóság becsülete ellen hosszú hónapokon át elkövetett.)

Meg akartam tudni, mit csinált a vizsgálóbíró ur Tisza-Dobon.

Felkerestem egy boltost, — azt hiszem Lefkovitsnak hívták — ki azelőtt köztisztviselő volt a községben és akit Bary József a község háza udvarán reggeltől estig őriztetett; fölkerestem egy Schwarz nevű kereskedőt is, kit szintén közszemlére tettek ki, ami az illetők tekintélyét a sárga földig alacsonyította le az ámuló parasztság előtt, és kérdeztem tőlük, mi történt velük, mit akartak tőlük?

A szegyénytől és lelki gyötrelemtől valósággal megtört emberek nem feleltek és mikor unszolni kezdtem őket, mind a ketten könnyes szemekkel egyszerűen otthagytak. Nem tudtam mire magyarázni a dolgot, míg Schwartznak a felesége föl nem világosított. A község házához mentek, hogy följelentsenek. A vizsgálóbíró ugyanis szigorúan meghagyta a kihallgatott zsidóknak, hogy ha jönne valaki, ki arról kérdezősködnék, mit mivelte ő Tisza-Dobon, rögtön jelentsék a bírónak, különben lecsukatja őket.

A szerencsétlen emberek meg voltak rémitve, olyan pánik vett rajtuk erőt, hogy nem tudták, mit cselekszenek.

Ez a pánik általános volt. Elhatott egész az orthodox irodáig Budapesten.

— Édes fiam, — szolt sajnálkozva az iroda elnöke — magát esetleg elfogják és ha akkor levelet találnak meg magánál éntőlem, engemet is lecsuknak.

Csakhogy engemet, ki tartózkodás és kimélet nélkül szálltam szembe a rituális vádat csináló társasággal, nem fogtak el. Törvény előtt lepleztem volna le csinyjeiket és azt semmi szín alatt sem akarták.

Tehát félt Reich Ignác is. De én azért tervemet föl nem adtam. Minthogy ajánló-levelet nem kaptam, hát anélkül utaztam Máramaroszigetre.

Máramaroszigeten első utam a hitközségi elnökhöz, Halpert Naftali urhoz vezetett. Mindenképpen tanulatlan ember volt, de megvolt az a modernsége, melyet a vagyon (mert nagy vagyona volt) a chaszidnak is megad, Máramaroszigeten is. Semmiféle európai nyelven nem tudott, de leánygyermekével mellett francia bonnét tartott. Augusztusban is esizmában, szőrös kalapban és hosszú kabátban járt, míg uri lakását Bécsből rendezte be és 5000 forintba került. Huncutkát is viselt, csakhogy én később anélkül is láttam Budapesten. Olyan külö-

nős pajesz lehetett, amelyet akkor keritenek elő némely chaszideusok, amikor szükség van rájuk, pl. otthon Máramarosszigeten. Az igaz, hogy Halpert Naftali pajesza különbözött hitközsége legtöbb tagjainak pajeszétől. Pehely nélkül való, ápolt pajesz volt az ő pajesze, ahogy a csizmája, kaftánja és szőrös kalapja is különbözött hiveinek hasonló ruhaneműjeitől. Csizmája formás, fényes, kaftánja testhez szabott és folt nélkül való, kalapja meg, mintha akkor került volna ki a simító-intézetből. Szóval afféle chaszidba ojtott piperkőc volt, de csak addig, míg ajkai szólásra nem nyiltak meg.

Köszöntöttem, bemutatkoztam és mert egyedül volt otthon, nyomban rátértem utam céljára. Valóságos kis beszéd volt, melyet előzőleg gondosan megkomponáltam. Mit tudtam én, ki azelőtt Máramarosszigeten sohasem voltam, hogy milyen a máramarosszigeti roshakohol.

Volt abban a beszédben héber utalás, a Máramaros hegyeire, melyekre a Zsoltár nyomán vágyódva tekintek, onnan várva megváltást. Volt benne egyéb citátum is, de a legnagyobb ostobaság mégis csak az volt, hogy én azt a beszédet, pusztán csak azért, mert megcsináltam, el is mondtam.

Jó öt percig tartott.

Halpert urban volt annyi illemtudás, hogy nyugodtan végighallgatott, mire ilyen beszédre nyitotta meg a száját:

— A schod az ihr zent ci mir gekimen frätig nochmitug. Az esz et nist geven for sabbesz, et ech ach teikef aheim geschlickt.

Ami magyarul így hangzanék: Kár, hogy kend péntek délután jött énhozzám (mert péntek délután volt). Ha közel nem volna a szombat, nyomban haza küldeném kendet.

Ez aztán beszéd. Azt hittem, hogy ott mindjárt belém üt a sistergő istennyila.

En cifrán kifejtettem neki, milyen nagy szolgálatot vár Izrael őtőle; milyen nagy a szégyen, milyen szörnyű a vád, mely felekezetünket sujtja, és ő, ki egy nagy, különösen vallásosságáról híres község élén áll, még csak nem is reagált beszédemre, hanem cinikusan, durván azt mondja, hogy szeretne visszaküldeni.

Feleltem neki erre az ő nyelvén, a legtisztátalanabb zsargonban (sohasem örvendtem annyira, hogy jól tudok zsargonul):

— Vusz meint ihr, az ech el gein az ihr vet mech schicken? Ihr zent ach zeier taje. Ech el du zitcen af ájer Genack biz ihr vet nist tin, vosz ech vill.

Vagy magyarul mondva: Hát mit gondol kend, hogy én menni fogok, ha kend küld? Nagyon téved kend. Itt fogok ülni a kend nyakán, amíg nem teszi azt, amit én akarok.

Most Halpert Naftali uramon volt a sor, hogy megdöbbenjen. Meg is cselekedte alaposan. Nagyokat izzadva, szólt majdnem könnyö-

rögve, természetesen a maga zsargonjában, mit azonban mindjárt magyarul adok vissza.

— Nem tudja az ur, hogy milyen veszedelmes nálunk erről a dologról beszélni . . .

A pánik, melyről előző soraimban szóltam, tehát őket is megfogta. De nem lehettem erre tekintettel, ha eredményét akartam látni utamnak.

Elmagyaráztam aztán a roshakohnak, mi a kötelessége ilyenkor olyan embernek, kinek a kezében bizonyos hatalom van letéve. Hova lett volna Izrael, ha vezérlő emberei mindig elbujtak volna a haj elől!

— Lám, — tevén még hozzá — én nem vagyok szigeti chaszid, pajeszt, kaftánt nem viselek, még szakállt sem növeszték, de azért kitettem magam a veszedelemnek. Lám, lám! Mégis csak igaz a régi mondas: Van jó zsidó hosszú szakáll nélkül és van hosszú szakáll jó zsidó nélkül. Őszinén szólva, csalódtam. Azt hittem, hogy önök jó zsidók.

Kezdte röstelni a dolgot a roshakohn, ki ilyen beszédet borotvált arcú, magyarul beszélő embertől nem várt. Nem szólt semmit, hanem nézte óráját, felkelt és szólt: Van még két órányi időnk szombatig. Jöjjön velem a rebehez.

*

A rabbinusi széket akkor a chaszideus világban nagy hirre szert tett Reb Zalmen Leibele töltötte be.

Tulajdonképpen Salmón Jehuda volt az igazi zsidó neve, de némely zsidó név úgy viszonylik a maga eredetijéhez, mint pl. a chaszideizmus a hajdani Izraelhez. Azonos vele és mégis keresni kell, hogy az ember az identitásra rájöjjön. A Zalmenra könnyű ráismerni. Nem esik messzire a Salmóntól, mely bibliai név. (Bóznak az atyja), de hogy lett a Jehudából Leibele? — Nagyon egyszerű a dolog.

A bibliaismerő tudja, hogy Jehuda cimere az oroszlán volt. Már Jákob az ő oroszlánhoz hasonlította Jehudát, így szólván áldásában. „Fiatal oroszlán Jehuda; a zsákmány elől azonban, fiam, kitértél; nyugodtan heversz, mint oroszlán és nősténye, ki meri őket felzavarni?” (Mózes I. 49. 9.) Jehudát azért később Arjéh-val, azaz oroszlánnal azonosították. Akit Jehudának hívtak, azt Arjéhnek is mondták, rendszeren mind a két néven szólították: Jehuda-Arjéh, vagy a Jehudáht el is hagyták és csak Arjéhnek mondták. Ezt az Arjéht a német zsidók fordításban adták vissza: a Löwe vagy Löw szóval, ahogy a magyarok is újabb időben a Viktort Győzővel, a Constantint Szilárdval fordítják. A Löwhez hozzáfűzték az ó-német kicsinyítőt, a „le“-t, mint pl. Hausele, Gartele és lett a Löwből Löwele vagy Löwle. Jött aztán a lengyel-német zsargon és befejezte a korrupció művét. A zsargon a Löwet Leibnek mondja. Milyen nyelvtörvény alapján, azt nem kutat-

tom, de tény, hogy a lengyel zsidó az oroszánt Leibnak mondja. Kész tehát a Leibele, mely tulajdonképpen Jehudát akar mondani. Reb Salmón Jehuda néven szólitották a Tórához, már pedig a név eredeti voltának megállapításánál ez a döntő.

Reb Zalmen Leibele székén ma unokája ül, aki csak 23 esztendő és akinek a nevét nem tudom. De ült azóta azon a széken fia is, kinek a neve: Chanajah Jomtev Lipe Teitelbaum, sokszor szerepelt ebben az ujságban. Mint látni méltóztatik, dinasztáról van szó, melynél az uralom apáról fiúra szállt. Hát még, ha megmondom, hogy Reb Zalmen Leibele atyjától, Reb Lozer Niszn Teitelbaumtól örökölte a máramarosszigeti rabbiszéket és hogy ez a Reb Lozer Niszn fia volt a nagyhirű Rabbi Móse Teitelbaumnak Sátoraljaujhelyen, ki a chasidizmus megalapítója volt a magyar zsidók között.

Ez a Rabbi Móse Teitelbaum kiváló ember volt. Roppant tudásról, különösen a kabbala terén „Jiszmach Móse“ című munkája tanuskodik, melyből minden csodarabbi merit. Mert Rabbi Móse Teitelbaum csodarabbi volt. Nevéhez legendák fűződnek, többek közt az is, hogy a csodakurákat végzett rabbit egyszer Kossuth Lajos édesanyja is felkereste, a kicsikorában gyöngye fejlődésű, betegeskedésre hajló fiával, Lajossal. A rabbi — így meséli a legenda — a kis Kossuth látására megrendült. Meghajtotta magát a gyerek előtt és a mellette álló (mert feleségén kívül asszonyhoz sohasem intézte szavát a szent) famulusához így szólt: „Mondd meg az urnőnek, hogy atyát nevel Magyarországnak.“ Nem tudom, mi igaz a legendából, de az tény, hogy az ujhelyi csodarabbihoz, ki, mint már említettem, mint zsidó tudós is kivált (amit nagyon kevés csodarabbiról lehet állítani), sok előkelő keresztény is elzarándokolt.

Gyógyulást kereső és tanácsot kérő zsidók ezrével jártak el a sátoraljaujhelyi zsidó szenthez. Hisz sirjára is eljárnak még ma is, 63 évvel a halála után. A chasid-zsidók mesterük halála évfordulóján roppant tömegekben zarándokolnak az ujhelyi zsidó temetőbe, úgy hogy az északi megyékből ilyenkor különvonatokat indítanak Sátoraljaujhely felé.

Ujhelyre a galiciái Wisnicéről hozták. Híres ember volt már akkor, különösen nagy szentsége folytán. Szombattól szombatig húst nem evett. Különben is csak egyszer élt étellel naponként. Ágya a kemény padló volt és nem aludt, csak két órát minden éjszaka. Aszkétikus életet élt más tekintetben is. Az embereket lehetőleg távol tartotta magától és élte végén, úgy mondják, már csak vékony falon át beszélt még övéivel is.

Tiszta fehérbe öltözködött. Arca valósággal ragyogott, szakálla és haja, mint a frissen esett hó. Nyelevan és néhány éves lett, de soha beteg nem volt. Állva tanult és állva imádkozott.

Prédikálni ritkán prédikált és a község templomába — mint-hogy saját imaháza volt — csak nagy ritkán járt el, de eljárt és prédikált Jom-Kippur előestéjén, Kolnidrékor.

Vannak még közöttünk, kik ilyen prédikációra jól emlékeznek. Nekem a tiszteletreméltó Schwarz Vilmos, Schwarz Gyula dr. édes-atyja, ki Ujhelyen sok éven át szerepet vitt s ki a szabadságharcban mint tiszt vett részt, beszélt egyet-mást Rabbi Móse Teitelbaum egy kolnidréi prédikációjáról.

A 84 éves öreg ur előadása szerint — Rabbi Móse Teitelbaum maga köré gyűjtötte a templomban levő gyermekeket, hozzájuk intéz-vén beszédét.

— Hozzátok, Izrael báránykái, ártatlan gyermekek, kik a bűnt nem ismeritek, hozzátok szólok e szentséges szent órában, — mondotta a szent férfiu, mialatt orcáját könnyek áradata mosta. — Mondjátok csak, gyermekek, ha így szólanának hozzátok fegyveres katonák: meghaltok, ha atyáitok istenét meg nem tagadjátok: megtagadnátok? — Nem! — feleltek kórusban a gyermekek. — Hát készek volnátok feláldozni magatokat Istenünkért, hitünkért? — Készek! — kiáltott most egyhangulag a gyermekkórus. Ég felé emelt tekintettel szólt most zokogva a rabbi: Én Istenem! Tied ma is azok, akik voltak. Hívek, megrendíthetetlenek. Érettek és tanaidért halni készek. Fordulj tehát újból felénk, ahogy mi térünk tehozzád, nagy Isten. Nincs itt senki, Atyánk, kinek szíve nem volna tele nemes, jó szándékokkal. Jók akarunk lenni. Te hozzád vágyunk, Téged keresünk. Hogyne szólnál tehát Te, ki az irgalom vagy és a szeretet, hogyne szólnál tehát hozzánk: Gyermekeim: szolachti! (megbocsátottam). Igen, igen! (és a szónok szava mind hatalmasabbá vált, arca lángolt, egész teste vonaglott) halljátok Istenünk szavát, melyet általam hirdet most: „Megbocsátok, megbocsátok érettek olyan sokat szenvedett népemnek. Fiam vagy, Izrael, én kedveltem és arám. Megújítom veled a szövetségemet, mint hajdan a régmúlt időben.“

Leirhatatlan a hatás, — mondja az agg Schwarz Vilmos — melyet e beszéd tett. Átélem és végighallgatom ezt a beszédet még most is, annyi esztendő után minden Jomkippurnak előestéjén.

No de hadd térjek a rám nézve annyira emlékezetes találkozásra a szigeti Teitelbaumok leghíresebbjével, a reb Zalmen Leibelével.

A hitközség világi fejének vezetése mellett könnyen eljutottam a szenthez, anélkül, hogy beajánlók, örök, csatlósok, kísérek, ajtónállók, jegyzők, adjutánsok és egyéb szolgálattevők (aki valaha nagyobb stílus csodarabbinál járt, ismeri a mestert környezőket, akik a látogatót a legkülönbébb ürügyek alatt valósággal kiszivattyúzzák) utamban megállítottak volna. Magam egyáltalán nem juthattam volna el a rebe-hez. Szombat beköszöntése előtt a rebe csak nagy kivételesen fogad. A rebe ilyenkor a szombatot várja. Az ég kapui nyitvák, az

angyalseregek, az elhunyt nagyok és jámborok lelkei az Ur dicséretére gyülekeznek. A gonoszok lelkei fölszabadulnak a pokolból, mely péntek estétől szombat estig mindenképpen szünetel. Mennyei béke és mennyei üdvösség tölti el a tulvilágot. A szerafo, ofanok, cherubok, erélok, chajót és más, az Ur dicséretét zengő angyali karok megszólalnak: beköszönt az Urnak ideje. Az Ur kegye árasztja el a végnélkül való mennyei birodalmat. A kegyeltek és kiválasztottak lelkei — így tartja a kabala tana — már itt a földön sejtik, érzik, átélnek ezt a nagy pillanatot. Elkülönödve lesik azért a szombat jöttét. A lélek veszi át náluk ilyenkor a kormányzást; a test, mintha nem is volna.

Hogy miket észlel, miket lát és hall ilyenkor a szentnek tisztult lelke, azt elmondani, leírni, elképzelni nem lehet. Hraba is magyarázná ezt valaki. A közönséges halandó úgy sem értené meg. Hiányzik az erre való érzéke. Hát megértheti-e a vakon született ember azt az örömet és azt a kéjes érzést, mely a látót viruló mezők, illatos kertek és szingazdag virágágyak szemlélésénél elfogja? Hogy hatna rá a színek harmóniája, mikor azt sem tudhatja szegény, mi a szín. Csak a hatásáról beszélhetünk neki, csak arról, hogy milyen az érzés, mely ilyenkor a látó embert eltölti.

A mennyek örömei is ilyenek, tanítják a kabalisták. Mi vakok vagyunk arra, hogy azt a mámort, azt a mennyei üdvöt fölfogjuk, mely az egekig való emelkedésre kiválasztott, látó lelkeket abban a pillanatban átjárja, melyben megadatik nekik, hogy már itt a földön sejték meg a mennyet.

Ilyen földöntúli örömből zavarhattuk föl ama késő délutáni órában, melyet a nagyon jámborok már a szombathoz kapcsolnak, a rebe reb Zalmen Leibelét. A hitközségi elnök csak félve nyitott be az ima- és tanteremnek is berendezett nagyon hosszú, aránytalanul keskeny szobába, melyben a szent rendesen tartózkodott. Lábujjhegyen közelített az ajtóval szemben lévő ablakhoz, mely előtt a rebe elmerülve ült, neken pedig intett, hogy csak maradjak az ajtó mellett, míg a rebenek bejelent.

A rebe meg nem mozdult, míg a roshakohol egészen közelébe nem jutott. Csak akkor fordult feléje szemrehányóan, hogy elmerüléséből miért zavarta föl. A roshakohol valósággal reszketett. Ugy állott ott a község hatalmasa, mint a csínytevésen rajtakapott nehuló a tanítója előtt. Csak akkor láttam, hogy milyen áldozatot hozott, mikor abban az órában mesteréhez elvezetett.

— Ezerszer is kérem bocsánatát, rebe, — dadogta most Halpert Naftali. — Nyiregyházáról vannak itt, — és itt rám mutatott, ki még mindig az ajtó mellett állottam, — azt akarják, hogy a rebe maga elé idézze a Herskó tutajost.

A rebe erre fölugrott. Tökéletesen elfelejtette, hogy ő olyan ember, ki az égiekkel közlekedik. Ebben a pillanatban nem volt ő más,

mint a megijedt ember, ki mintha távol akarná magától tartani a veszedelmet, mind a két kezét az elnök felé nyujtva, könnyörgő hangon szólt: Lemanesem,*) ihr weiszt doch, az ech ob pached. (Hisz tudja kend, hogy félek.)

Erre hívás nélkül közeledtem a két emberhez. Valami nagyon kemény szó volt az ajkamon, de meghökkentem, ahogy a rebet az ablakon beszűrődő, alkonyodó naptól megvilágítva, egész közélről szemlélhettem.

Soha szebb, soha annyi tiszteletet parancsoló öreg embert nem láttam.

A szombat fogadására egészen fehérbe öltözködött. Fehér volt a haja és hosszan leomló szakálla; szemében csodás fény, arca valósággal sugárzott. Ilyen lehetett, ilyennek írják le hires nagyapját, Rabbi Móse Teitelbaumot Sátoraljaujhelyen.

Ahogy feléje mentem, kit még addig meg nem szólított, a szokásos héber üdvözléssel felém nyujtotta jobbját. Visszaadtam a béke üdvözlését és szóltam: (minden szóra tisztára emlékszem)

— Hallom, hogy a rebe fél. Odakünn is beszélük, mert én már otthon is hallottam, — hogy a rebe fél. De hozzá is teszik a kérdést: Hol a meszirasz nefes (a készség, hogy hitéért az életét is odaadja), melyet a jó zsidó a Semah olvasásánál minden nap magára vállal és melyet a rebetől el is várnak? A rebenek, ki olyan sokat tud, igazán nem kell elmondanom, hogy a talmud ehhez a szóhoz, hogy „egész lelkeddel“ (t. i.: szeresd az Istent egész lelkeddel), azt a magyarázatot fűzi. hogy: akkor is, ha életedbe kerül, azaz akkor is, ha meg kellene hitedért halni.

A rebe meglepetten nézett rám, de egy árva szót sem felelt, csak a roshakohnak mondotta: Reb Naftole! Gitsche ihr nem tsive. (Naftali mester! Feleljen kend neki).

És reb Naftole felelt.

— Tudja meg kend, — hangzik hü fordításban a máramaroszigeti hitközségi elnök felvilágosítása — hogy a rebet és engemet azzal gyanusítanak, hogy azt a holttestet mi szereztük, mi szállítottuk. Meg is jött a parancs, hogy elfogjanak bennünket. És ha Várady Gábor, kit az Isten áldása érjen, közbe nem lép, el is csuktak volna bennünket. Képzelteri ezután, mennyire félünk és hogy mennyire kell vigyáznunk magunkra.

— Ezzel nem árult el titkot, elnök uram, — szóltam erre. — Tudtam én azt. (Bevallom itt, hogy füllentettem, mert én ezt nem tudtam. De a helyzet úgy kívánta, hogy titkoljam meglepetésemet, — mert a dolog meglepett — és hogy úgy tüntessem föl az ügyet, hogy

*) Tulajdonképpen: lemán Hássém, azaz: az Istenért.

semmi különös sincs abban, amit a roshakohol mondott.) Tudtam én ezt, de tudtam azt is, hogy ha a rebe abba a helyzetbe jut, hogy hozzájárulhat ahhoz, hogy felt háritassék el Izrael becsületéről, akkor cselekedni fog és nem fog törődni sem azzal, hogy gyanúsítják, sem azzal, hogy elfogják. Szükséges-e, hogy én a rebe előtt fölhozzam a MaHaRaM mi-Rajtenborg (Rottenburgi Rabbi Méir) példáját, ki önként választotta a börtönt, ahol meg is halt, midőn arról volt szó, hogy hite, népe érdekében cselekedjék? És ha elfogják a rebet? Hát aztán? A rebe talán ártatlanabb, mint az a szerencsétlen 18 zsidó, ki a nyiregyházi börtönben szenved?

A szerencsétlen áldozatok említésére a rebe szemei megteltek könnyel. Leült, karját az asztalon lévő nyitott Szóharra támasztotta, fejét a karjára tette és hangosan zokogott.

Megrázó egy pillanat volt.

— Világ Ura! --- hangzott a rebe siró szava — mikor távolított el ezt a szégyent Izrael népétől? Miért töröd, Mindenható Isten, hogy népedet, mely a Te szent Tórádat hirdeti, ilyen ocsmány bűnnel vádolják?

A csodarabbi pár perc múlva megnyugodott, mire azzal a kérdéssel fordult hozzám, hogy ki küldött?

Azt feleltem, hogy senki. Magamtól jöttem, mert engem is csak úgy éget Izrael szégyene, mint őt. Meg lehet győződve a rebe, hogy ha én olyan szolgálatot tethetnék az igazságnak, aminőt a rebe tehet most, én akár egy évre is elcsukatnám magamat.

— Asráj laj ve-asráj chelkaj! — felelt lengyel kiejtéssel héber mondatban a rabbi. (Boldog ön és boldog az ön osztályrésze.)

A rebe eme áldó szavai egészen fellelkesítették a roshakoholt. — Hát akkor mégis jól tettem, — szól, kezét dörzsölve örömeiben, — hogy ezt a pödrött bajuszu és borotvált arcu embert idehoztam.

— Jól tette, reb Naftole, — felelt a rebe. — Mert lesz eredménye utjának. Az Ég sugallta neki, hogy idejőjjön.

Bizony Isten, nem hiszek és nem hittem akkor sem a csodarabbikban, de azért nem tagadom, hogy e szavakra különös meleget éreztem szívem tájékán. Persze, hogy a hiúság volt, mely ott megmozdult. Mindegy: az az áldás, az a biztatás nagyon jól esett.

*

— Mi hát a terve? — kérdezte később a rebe, miután megismer tettem a helyzettel, melyről különben elég jól volt informálva és miután magamról is elmondtam neki egyet-mást és bemutatam némi jártasságomat — tudtam, hogy leginkább ezzel fogom megnyerni — a kabalisztikus irodalomban. A Szóharral, a Széfer Jecirával, az Raziel Hamnalachchal, a Kedusath Lévivvel, a Noam-Elimechchel és más régiebb és újabb könyveivel a kabalának, melyeket talmudistáink any-

nyira elhanyagolnak, csak úgy dobálództam. Mondom, hogy készültem. Ő azonban észrevette szándékomat és rátért a talmudra. Mintha csak azt mondta volna: azt hiszed, fiam, hogy egyedül a kabalah az én irodalmam, otthon vagyok én a talmudban is. De mennyire otthon! Föltétlen ura volt annak az óriási irodalomnak, melyet a véghetetlen oceánnal hasonlitanak össze. Szédületes volt, mikor valamely témáról szólva, emlékezetének minden megerősítése nélkül felsorolta a szétszórt helyeket, melyek a különféle maszichtákban, kodicesben és deciziókban előfordulnak. Roppant tudása, csodálatos emlékező tehetsége valósággal megdöbbenített. Ugy éreztem, mintha kezdtem volna félni tőle és mintha akaratom és meggyőződése ellenére kezdtem volna érezni, hogy mégis csodacember, aki előtt állok. Megcselekedte velem azt, hogy megkérdezte, hogy a talmud melyik részét ismerem legjobban. Kethubóth traktatusát említettem, melyet 13 éves koromban betéve tudtam. Mutatott ő erre csodákat Kethubóthban. Négyféle módon magyarázott minden tételt, melyet csak említettem és mikor a betűmagyarázatra tért át, melynek segítségével a talmud minden állítását visszavezette a Bibilára, egészen oda voltam az ámulattól. Csak egy félóráig tartott a talmudi tűzijáték, de lenyűgözött, alávetett magának. Tudtam, hogy ez a szándéka, tudtam, hogy produkálja magát, a hatás mégis óriási volt.

— A zsidó tudomány milyen halhatatlan nagyjává vált volna ez az ember, — gondoltam magamban produkciója végén — ha meg volna a szerszáma, — valamely európai nyelv ismerete — hogy tudását a művelt világgal is közölje. Mondom, ezt magamban gondoltam. A rebe rámnézett és szólt: Akkor elterelődtem volna az igaz tantól és a haszontalan világi ismereteknek szenteltem volna időmet.

Nem láttam ebben csodát. Mint okos ember, mint pszichológus, ki évek óta gyakorolta azt, hogy behatoljon mások lelki világába, kitalálja mások gondolatát, könnyen elképzelhette, hogy a magam fajtájú emberben milyen gondolatok támadnak az ilyen produkció alatt.

De hadd térjek vissza oda, ahonnan kiindultam.

— Mi hát a terve? — kérdezte rebe reb Zalmen Leibele.

Közöltem vele a tervemet.

Herskó tutajos azt vallotta, hogy ő hullát szállított. A hullára ráadták a Solymosi Eszter ruháját. Tiszalökön aztán úgy tett ő és társai, mintha ott találták volna a halottat, hogy azt a nitet keltsék, hogy a leány a Tiszába fult, kit most megtaláltak. Nos, mi tudjuk, hogy ebből egy szó sem igaz. A zsidóknak nem volt meg Solymosi Eszter ruhája, hullát sem szállítottak, mert az a talált holttest Solymosi Eszter holtteste. Az igazság az, hogy a rituális vádat kovácsoló társaság eszelte ki a hullausztatás esetét. Hiszen az egész hazug legendának vége lett volna, ha elhiszik az igazat, hogy t. i. az egész tiszá-eszlári esethez a zsidóknak semmi közük.

Csakhoggy Herskó mégis tett ilyen vallomást. Miért tette hát, ha

nem igaz? Azért, mert kényszerítették rá. De hogyan, miként? Ezt kell megtudni, ez a fontos. Ha bevilágítunk abba a boszorkánykonyhába, ha be tudjuk bizonyítani, hogy tilos eszközökkel hamis vallomásra készítették a tanukat; hogy egyenesen bünt eszeltek ki, melyre emberek preparáltak, — sokat tettünk az igazság felderítése érdekében. Rá kell tehát birni első sorban Herskót arra, hogy mondja meg, mi történt vele, hogy birták a kezdettől végig hamis vallomásra. Erre kell a rebe segítsége. Herskót, ki maga iz zsidó, idézze maga elé a rebe. Beszéljen a lelkére, hogy mondja meg az igazat, a többi magától jön.

— Nem ismerem a Herskót, — felelt most a rebe — de annyit hallottam róla, hogy roppant alacsony intelligenciájú ember. Hogy mióta a vizsgálati fogságból szabadult, alig akar valakivel szóba állani. Ezt nem jó ide behozni. Mindazonáltal beleegyezem, jöjjön ide, de előbb tegyenek más uton kísérletet. Menjen ki hozzá Szeklencére. Igaz, hogy nem ismeri, de ez nem baj, küldök magával egy idevaló tekintélyes embert, kit Herskó sokáig szolgált. Küldök levelet is, melyet fölolvashatnak neki, mert ő maga nem tud olvasni zsargon nyelven sem. Ha nem boldogulunk vele, ám legyen. Akkor be fogom hozatni, akármilyen veszedelemmel jár is.

Ebben aztán meg is állapodtunk.

Péntek este és szombat este között megváltozott az öreg rabbi szándéka. Biztosan ma sem tudom az okát, de sejtem, hogy bántotta, hogy községe felvilágosított elemei nagyon hamar rámtaláltak, én meg természetesen őrájuk. Talán el is lestek egyet-mást a beszélgetésünkből, mely a rebe körül forgott és amely ezen a napon a rebe udvarán folyt le köztem, Kahan és Zichermann között. Később, úgy tudom, Grünwald Zsigmond dr., egy kiváló fiatal ügyvéd is csatlakozott hozzánk, ki ma a csodarabbi községétől különvált községnek a feje. Akkor mind a hárman a chaszid-községhez tartoztak, a csodarabbiban azonban, mint jó magam is, akkor sem hittek. Hogy alig otthagya házát, rögtön legnagyobb ellenzékesével szűrtem össze a levelet, hogy a szombat nagy részét leginkább köztük töltöttem, azt a rebe rossz néven vehette tőlem. Azonban meggondolhatta volna, hogy idegen voltam Máramarosszigeten, a viszonyokat nem ismertem, minélfogva nem tudhattam, hogy frondörök voltak, kikhez leginkább huztam.

A péntek esti vacsoránál még nagy kegyben állottam a rabbinál. Vacsora után ugyanis, melyet a Löwinger-féle vendéglőben kötöttem el, a rebe asztalát kerestem fel, mely körül vagy 45-en ültek. A rebe körül családjának minden férfitagja, még a kétéves unoka is (tán a mai szigeti rabbi), csak azután következtek a vendégek, zarándokok, látogatók, előkelőségük szerint. Nő nem volt az asztalnál.

A nő egyáltalán nagyon alárendelt szerepet játszik a chaszideusok házaiban. Ebben a tekintetben — mint sok másban is — na-

gyon különbözik a chaszideizmus a többi zsidóságtól. A talmud szerint a nő a ház fundamentuma, fala és tetőzete. A házban az asszonyé az uralom, az asszony az első személy. A chaszideusok ellenben afféle szükséges rossznak tekintik a nőt, kit meg kell tünni, de kinek el kell bujnia férje elől. Csak akkor kerüljön elő, ha a férj szólítja. Az asszony bűnre csábító, az asszony maga a bűn. Részesedik ugyan a tulvilági életben, de csak akkor, ha lehetővé teszi a férjnek, hogy istenes, jámbor és lehetőleg gondtalan életet éljen. A chaszideusok közt igen gyakori az eset, hogy az asszony vezeti az üzletet, dolgozik és fárad és fentartja a családot, míg a férj a csodarabbinál lebzsel, mulat és mindenféle haszontalansággal tölti idejét. Csunya egy vonás, mely, hál' Istennek! a zsidóságban idegen.

Kiddusra a rabbiné és leányai is megjelentek a vendégek közt. De meghuzódtak a koldusok helyén, az ajtó mögött. Csendesen viselkedtek, hogy nagyon észre ne vegyék. A kiddus után a famulus az ajtóhoz vitte a megáldott bort, ahol a rebecenek átnyújtotta, ki megérintette ajkaival, megkóstoltatta leányaival, mire a nők zajtalanul távoztak. Egész este az órákig tartó lakoma alatt a rebecen egyszer sem jelent meg a lakmározók közt. Dirigálta a lakomát kívülről, de nem mutatkozott. Tudvalevő különben, hogy a chaszid tisztátalannak mondja magát, ha nő érinti. A hajdani esszeusok is ezt vallották, de ezek után nem is nőültek.

Engemet a rabbi övéi mellé ültetett, ami nagy kitüntetés volt. Ha a jeruzsálemi chacham basi lett volna vendége a szigeti csodarabbinak, akkor is csak a legkisebb Teitelbaum mellett foglalhatott volna helyet. Az első ugyanis a szent család, a dinasztia (persze csak férfitagjairól van szó), aztán következnek a vendégek.

A rebe odáig ment kegyében, hogy saját maradékborával kínált meg, ami a legmagasabb kitüntetés és mikor az asztali ima előtt magyarázta a szombati zsoltárt, meghallgatta megjegyzéseimet és bólintott rá a fejével. Szóval a helyzet magaslátán állottam, irigyelt ember voltam.

Szombat este minden megváltozott. Halpertnek azt mondta a rebe, hogy tulajdonképpen nem is volna szabad belenyulni ebbe a dologba. „Az, hogy olyan különös uton emlékezteti az Ur Izraelt arra, hogy fogságban („golesz“-ban) van, láttatja velünk az Ur kezét, mely azért méri ránk ezt a csapást, hogy vezekeljünk. Int bennünket, hogy ne igyekezzünk utánozni a népeket, hogy ne igyekezzünk úgy beszélni és úgy viselkedni, mint ők. Mert mikor már azt hiszik az „aufgeklärte“ (azok mi volnánk)- hogy: de most már egyenlők a többivel, most már teljes a szabadság, visszalöki őket. Ez valami különös és csak Izrael számára fenntartott csapás, amely azt mondja: hiába áztatod magad azzal, hogy befogadtak: goleszben vagy biz te, zsidó, lám, mit találtak ki ellened, hogy visszataszítsanak.“

„Maradjunk azért magunknak és ne örvendjünk mi a többivel, ne járjuk mi az ő utjaikat, mert mi olyan nép vagyunk, melynek elkülönítve kell élnie. Erre akar figyelmeztetni az Ur keze, ezért nem is volna szabad az ő emlékeztető csapása ellen bármit is tennünk. De már megigérttem, tehát mégis teszek valamit, de csak később. Jöjjön hozzám az az ujságíró holnapután.“

A zagyva okoskodásból csak annyi igaz, hogy a rituális vád csakugyan visszataszít, elidegenít, elkeserít. Megállítja, mint semmi más azt a törekvést, amely az én törekvésem is, hogy mint jó zsidók egygyé váljunk a nemzettel annak minden törekvésében. Egygyé nyelvben, egygyé gondolkodásban és főképpen egygyé hazaszeretethen.

A förtelmes vérvád és minden antiszemitizmus ezt akadályozza, azért a zsidóverés hazafiatlanság is, elárulása a nemzet érdekeinek.

Hogy mit üzent azután még a rebe, azt nem tudom. Mert nem vártam be üzenetét. Nem is láttam aztán többé. Hozattam kocsit és Kahan Samuval és ennek testvérével, Leopolddal még szombatnak éjjelén Szeklencére utaztam Herskó Dávidhoz.

Nem vittem tehát levelet a szigeti csodarabbitól. Hisz pusztá áldását is visszavonta, melyet pedig csak 24 órával előbb adott rám. A helyzet azért távolról sem rosszabbodott. Hisz nem egyedül utaztam. Velem jött a két Kahan és velem jött — de ennek a fontosságát csak később ismertem föl — a kocsis.

Persze zsidó kocsis.

Máramarosszigeten a kocsisok 80 százaléka zsidó.

Pedig a kocsiság nem a könnyű foglalkozások közül való.

A szegény máramarosi zsidó nem fél a munkától. Sőt mondhatom, hogy a legnehezebbre is kapható.

Azaz helytelenül fejeztem ki magamat. Mert nem csak kapható. Mert a dolog úgy áll, hogy ahol munkára van kilátás, legyen az teherhordás, árkolás, töltési munka, vagy akármilyen napszám, oda valóssággal tódul a szegény máramarosi zsidóság. Mennyivel tiszteletreméltóbb ezért a más vidékeken a kávéházakat megtöltő és ott a jó szerencsét leső, naplopó hitrokonánál!

. . . Nem szólok ilyen nagy disztanciákról. Vegyünk csak végtelenül kisebb távolságokat. Azt hiszik tán, hogy a máramarosszigeti Halpert Naftali házaról, hol a cselédségnek külön lakosztálya van, lehet következtetni a szeklencei Herskó Dávid házára, hol a férj, a feleség, a gyermek és a két kecske egy és ugyanazon *tető* alatt (tessek ezt szösz szerint venni, mert Herskó házában nincs plafondja) — hálanak?

Halpert Naftalinnál a francia guvernáns ölebecskéje is kávé reggelizik, míg Herskó Dávid házában, ahova hajnali fél 3 órakor öt-

órai kocsizás után, összerázva, agyonfázva érkeztem, senki sem tudta, mi az a kávé.

Egyetlen betűvel sem tulzok. Hogy felmelegedjem, kissé összedj megamat, kérdeztem Herskótól (de azt künn a háza előtt tettem, ahová a kocsi zőrejére kijött, mert *bcnn* már nem kérdeztem volna), mondom, kérdeztem Herskótól, nem főzethetne-e egy kis kávé, mire Herskó nagyot nézett. Bement feleségéhez, aztán kijött és szőlt, hogy ő nem tudja, mi az. Soha hírét sem hallotta, sem ő, sem a felesége.

A nyolc kilométer hosszú rutén faluban*) valószínűleg még mások is voltak, kik a kávé hírét meg nem hallották. (Akik ezt hihetetlennek találják, azok nem láttak még sohasem máramarosi orosz falut. Mert nem kell csak látni ilyen községet, hogy az ember elhigye róla a hihetlent.) Amit én azonban valamivel később Herskó tudatlansága körül tapasztaltam, az igazán mesébe való. Ha nem magam tapasztaltam volna, tagadnám, hogy ilyen lehetséges.

Ott fogtuk ugyanis Herskó Dávid gazdát az udvaron. (Betérni ugy sem volt hova, mert a guyhó egyetlen szobájában, mint már mondtam, Herskóné asszony, a gyermekek és a ház barmai háltak.) Ebnodottam neki, miről van szó. Olyan vallomást tett a vizsgálóbíró előtt, mely nem lehet igaz. Már azért sem, mert hisz azon a hullán Solymosi Eszter ruhája volt. Az a ruha, melyet eltűnése napján viselt. Ha tehát igaz, hogy a Tiszalőkön a Tiszából kifogott hullát a zsidók szállították (milyen zsidók, szóval *kik?* azt a vizsgálat nyílt kérdésnek hagyta meg), akkor a zsidók birtokában voltak Solymosi Eszter ruhájának, már pedig Solymosi Eszter ruhájának csak azok lehetnek birtokában, akik Solymosi Esztert megölték. De minthogy napnál világosabb, hogy a zsidók Solymosi Esztert nem ölték meg, mert hisz mi csak tudjuk, hogy a zsidónak nincs szüksége keresztények vérére, — az is bizonyos, hogy a zsidóknak nem volt meg Solymosi Eszter ruhája. Különben is bizonyos, hogy az egész hullasztatás vádja hamis vád, épp olyan hamis, mint az a vád, hogy a zsidók Solymosi Esztert rituális célokra lesaktolták. Hogy történhetett

*) Akiket meglepne ez a hosszúság, azoknak még jóval hosszabb községet mondok Máramarosban. A határon fekvő Körösmező pl. *tizenkilenc* kilométernyi hosszúsága. Vasuttal félóráig, szekéren másfélóráig, gyalogszerrel vagy négy óráig tart az út a község egyik végétől a másikig. Háromszor olyan hosszú, mint Buda és Ó-Buda, melyek pedig együtt jóval hosszabbak, mint Pest. Lakosságának dolgában felülmulja Körösmezőt az egyetlen Lajos-utca.

A roppant hosszúságot megmagyarázza az, hogy, a központtól tekintve, a házak nagy távolságban vannak egymástól, aminek jó oldala is van. Tűzvész idején ugyanis nem gyújtja föl egyik ház a másikat. Ami okvetlenül megtörténnék, ha közel volnának egymáshoz, minthogy a házak teste kevés kivétellel fából való, tetőzetük meg szalma.

tehát mégis, — így szóltam Herskóhoz — hogy kend magára vállalta a hullausztatás bűnét! Hisz kend tudja legjobban, hogy azt a hullát a tutajosok Tiszalök előtt találták. Hisz az a hulla Solymosi Eszter hullája volt. Hogy tehetette tehát azt, hogy hamis vallomásával megerősítse azt a förtelmes vádat, hogy a zsidó, vallása parancsolatja folytán ártatlan embert öl, hogy szertartások között vérét igya? Mondja meg, az Istenre kérem, mondja meg, mi történt kenddel, milyen esz-
közökkel bírták arra, hogy ilyen szörnyű, hazug vallomást tegyen?

Herskó, ki egész testében reszketett, egy darabig csak hallgatott, de mert a két Kahan-testvér feleletre unszolta, azt mondotta végre: hogy az egész história nem igaz.

— Mi nem igaz? — kérdeztük mind a hárman.

— Az, — felelt Herskó — hogy a zsidókra ráfogták, hogy megölték egy keresztény leányt. Azt csak azért találták ki az urak, hogy elmondjam, mit tettek velem a börtönben. Már pedig én ebből egy szót sem fogok elmondani senkinek sem. „Der vizsge at geheiszen — végezte be erélyesen beszédét — az ech zoll nist zogen. In az ihr vet mech nist lazn gemacht, vel ech gein cinem sajfet in chel ach lozen tufesz zeteen. Dusz hat ach der vizsge geheiszen.“ (Magyarul: A vizsgálóbíró (Herskó egyszerűen vizsge-nek mondotta) azt parancsolta, hogy ne szóljak. És ha kendtek békében nem hagynak, elmegyek a bíróhoz és becsukatom kendteket. Ezt is a vizsgálóbíró parancsolja.)

Szépen vagyunk. gondoltam. De bosszuságomnál is nagyobb volt a meglepetésem, hogy annak az embernek, ki két hónapig szenvedett a hullausztatás vádja folytán, fogalma sincs róla, hogy ez a vád kapcsolatban van egy másik váddal, azzal, hogy a zsidók Solymosi Esztert rituális célokra lesaktolták.

Ez iránt akartam Herskót felvilágosítani, midőn megelőzött a kocsisunk, ki eddig a lovak körül foglalatoskodott, aki azonban minden szavunkat hallotta.

— Nekem csak hiszel, Dugyu (Dávid), — szólta. — Nos, én azt mondom neked, hogy amit az az idegen ur mondott, az olyan igaz, amilyen igaz az egy igaz Isten.

— Te vagy, Moskó, — szólta Herskó örvendve és a rég látott hajdani tutajostársát szeretettel megölelte.

Hogy él Magyarországon felnőtt ember, pláne zsidó ember, ki nem hallott semmit sem a tiszacszlári vádról, holott akkor már hónapok óta foglalkozott vele az egész ország, azt én el nem hittem volna. De im' akadtam még nagyobb csodára. Herskó Dávid nem hallott róla. Ő csak a hullaszerzés vádjáról tudott, melyet ráfogtak és melyet magára vállalt, de nem hallott semmit sem a rituális vádról. Tőlem hallotta először az esetet, mely a szegény embert még jobban megijesztette. El sem akarta hinni. És ha Mosko, a kocsis, nem bizonyít mel-

lettem, tovább is tagadja. Azzal gyanúsított, hogy az ő számára találtam ki a dolgot, hogy könnyebben birjam vallomásra. Azt mondhatták neki megkínzói, hogy a zsidók el fognak követni mindent, hogy elárulja, mi történt vele Tiszaölkön. Éltek a gyanupörrel, azért ijesztettek annyira rá, hogy ne merjen ám szólni egy árva szót sem, mert különben újból a csendbiztos kezébe kerül. Mert a legnagyobb ur a vizsgálóbíró, aki akárkit, akárhol, akármikor elfoghat, megkínozhat.

Herskó Dávid látta, tapasztalta, érezte ezt a szörnyű hatalmat, mely valósággal megbabonázta és mely ellen szólani az ő rövid esze mellett dehogy merészkedett.

Hogy rövid volt az esze, hogy egész a művészetig vitte a tudatlanságban és abban, hogy a dolgokról, mik körülötte történnek, tudomást se vegyen, bizonyítja az, amit ismétlem, ha magam nem tapasztalom, el nem hittem volna, hogy Herskó Dávid semmit sem tudott a tisztaeszlári rituális vádról.

Ez a dolog később arra birt, hogy próbára tegyem a legalsóbb néposztály tudását. A falvakban, ahol akkortájt sokszor megfordultam, vagy fél esztendőn át 416 embert kérdeztem ki olyan dolgokra vonatkozólag, melyekről általában azt hiszik, hogy tudja azokat mindenki Magyarországon. Pedig mennyire tévednek. Aki kételkedik abban, amit én itt el fogok mondani, tegyen maga próbát, majd meg fog győződni róla, mennyit ér az a frázis, hogy bizonyos dolgokról és emberekről „a palotákban és a kunyhókban egyaránt beszélnek.”

Az én lajstromomon, melyet én akkor a „Debreceni Ellenőr” egy tárcájában közöltem, öt felnőtt ember, öt felnőtt magyar ember szerepelt (1 béres, 1 kondás, 1 erdőkerülő és 2 utkaparó), ki sohasem hallott semmit sem 1848-ról. Debrecen tájékán mindenki tudta Csonkai Vitéz Mihály nevét, de két emberre is akadtam, kinek új volt a Kossuth és a Rákóczi neve. Olyan emberrel is beszéltem (kiscsordás volt egy büdsszentmihályi pusztán, de lehetett már vagy 17 esztendő), ki nem hallotta soha a Ferenc József-nevet. A külföld nagy alakjai közül leginkább Girabaldit ismerték kikérdezettjeim; Nagy Napoleontól már kevesebben tudtak.

De lássuk csak, mit mivel Herskó Dávid.

Régi pajtásával, Mosko kocsissal, kire most ráakadt, kissé félrevonult, valamit magyarázott neki. A másik ellenkezik, de végre kezét fognak és a Mosko sietve távozik. Kissé nyugtalanított a dolog, de csakhamar megfeledkeztem róla, amint a visszatérő Herskóval újból megkezdtem a tárgyalást.

Most már nappal volt, jól szemügyre vehettem az ujságokban annyiszor említett híres férfit. Szegény Herskó! Megesett rajta a szívem. Alacsony emberke volt, kit görnyedt alakja még kisebbnek tüntetett föl. Arca gyűrött, fakó; mélyen fekvő szeme félénken, gyanak-

vóan tekint ránk; öltözete boeskor és halina, de véghetetlenül elrongyolt állapotban. Rövidre nyirt haju fejét, ócska kucma fedi, állát és arcát elhanyagolt szürke szakáll tuskemezőként lepi el. Az egész ember egy végtelenül korlátolt, nagyon szegény és mindenkinek fölött leírhatatlanul megijedt embernek a benyomását keltette.

Ahogy így jól megnéztem, nehezteltem magamra, hogy egy percig is haragudtam rá. — Nem tehet róla, szegény, hogy az Úr olyan korlátolt mértékben juttatott neki abból az égi tűzből, melyet az emberben észnek, fölfogásnak mondanak.

Ha már nem tudott ellentállni a kényszernek és már megtette azt a rettenetes vallomást, meg kellett volna ragadnia az első alkalmat, hogy elmondja, mi történt vele, hogy hogyan kényszerítették arra, hogy bünt vállaljon magára, melyet soha el nem követett. Ő nem ezt tette, hanem hivatkozván arra, hogy mit parancsolt rá a vizsgálóbíró, feljelentéssel fenyegette meg azokat, kik büne jóvátételére akarták bírni.

És még sem tudtam rá haragudni.

Szegény, nagyon meg volt ijedve.

És az ijedtség beszámíthatatlan állapot.

*

— Hisz csak az igazat akarjuk megtudni tőled, Dávid, — szólt hozzá kérő hangon az idősebb Kahan. És a fiatalabbik hozzátette, hogy a szigeti rebe is úgy akarja, hogy mondja meg az igazat.

Látták volna csak Herskó felháborodását!

— Én voltam a börtönben, — szólt — nem a rebe. Tudja-e a rebe, hogy mi történik az emberekkel a börtönben? Miért nem váltott ki a rebe, mikor a szűk tyukólba dugtak, hogy a derekam majdnem ketté törött.

— Mit csináltak kenddel, Herskó? — kérdezém nagy figyelve.

— Semmit; nem mondtam semmit, — felelt ijedten Herskó, — azt parancsolták rám, hogy ne mondjak semmit, nem is mondok semmit.

— Mondja csak, Herskó, — szóltam erre kérőn — mondja csak, tud-e arról, hogy hányszor fordul elő imádságainkban az Emmesz szó? Tudja-e, hogy Emmesz azt jelenti, hogy igazság? Tudja-e, hogy minden reggel, minden imánkban azt fogadjuk, hogy az igazat fogjuk mondani? Tudja-e, hogy Emmesz az Isten neve is? Tudja-e, hogy az Istent gyalázza, ki az Emmeszt nem vallja?

— Hagyják békében! — szólt közbe egy hang. A gunyhóból jött, Herskó felesége volt.

Megjelent nyomban ő maga is. Oláh asszonynak mondta volna mindenki, ha nem zsargonba beszél. Nagy panaszkodva mondotta el, hogy szegény férjére, mióta a pandur hazahozta (említettem, hogy a vizsgálóbíró Nyiregyházától Szeklencéig pandurral kísértette Herskót,

nehogy az uton valaki kikérdezze), rá sem ismer. Olyan, mintha kicserélték volna. Mindig retteg, mindig ijedezik. Szótalan, kerüli az embereket és álmában felsikit. Nem eszik és nem dolgozik; sem velem, sem a gyermekekkel nem törődik. Jaj nekem, jaj nekem, — végezte be sirását a nő, — mi lesz belőlünk!

— Jó asszony, — mondtam erre — hisz épp czen akarunk segíteni. Valami nyomja a férje lelkét. Hamis vallomást tett és ez nem hagyja nyugodni. Hát még ha tudná, hogy hamis vallomása által milyen bajt, milyen szégyent hozott a zsidóságra. Ismeri-e, jó asszony, Eszter történetét? Tudja, mikor a zsidók bajban voltak, Eszter kitette magát a legnagyobb veszedelemnek és nem nyugodott, míg férje, a király vissza nem vonta a rendeletet, hogy a zsidókat ki kell irtani? Jó asszony! beszéljen maga is a férje lelkére, hogy mondja meg mi történt vele, mi birta arra, hogy hamis vallomást tegyen. Ha igazi zsidó asszony, birja rá, hogy mondja meg az igazat, mert hazugsága által ártatlanok szenvednek, mert hazugsága szégyent hoz az egész zsidóságra.

Az asszonyt megkapta ez a beszéd. Csak azt kérdezte, nem történik-e ezért baja a férjének.

— Épp ellenkezőleg, — szólt az egyik Kahan. — Ugy szabadul és ugy nem lesz baja, ha megmondja az igazat.

— Szure, greit ci de mamelige! (Szára, készítsd el a mamaligát) — kiáltott most Herskó a feleségére, kit el akart távolítani közeliükből, de mi nem engedték elküldeni az asszonyt, ki lelkében már szövetségesünk volt.

Kahan vette át most a szót. Emlékeztette gyermekeire, a tulvilágra, és az asszony hajlott és Herskóhoz kérve, szólt: mondja hát meg az igazat.

Herskó erre valósággal ordítani kezdett, az ordításból azonban csakhamar zokogás lett, szemeiből csak ugy ömlött a könny, mikor feleségéhez fordulva, keserves szemrehányás hangján szólt:

— Te is, Szure! Pedig te tudod, hogy kinoztak. Megint ugy fognak kinozni, ha elárulok valamit; és erre olyat bögött ijedtségében, félelmében, hogy mindnyájan megdöbrentünk.

A kinos jelenetnek az érkező Moskó vetett véget.

— Voltam a birónál, Dugyu, — szólt a kocsis. — Füljelen tettem az urakat és tudod, mit üzent? Azt üzente, hogy te csak mondd meg az igazat.

Moskó hazudott, de ezt csak később tudtam meg. Mikor üzenetét hallottam, biz elég kellemetlenül éreztem magamat, ahogy elgondoltam, hogy megtörténhetik (mert a falu birája arra nézve instrukciót kapott Nyiregyházáról, amiről tudomásom volt), hogy Szeklencéről államköltségen szállitanak vissza Nyiregyházára.

De ez a gondolat nem soká foglalkoztatott. Mint a beteget a krízis órájában, úgy figyeltem Herskót, kinek a lelkében derengeni kezdett. Valósággal látható volt az arcán a harc, melyet féelme az éppen nyert benyomásokkal vívott. És mert még mindig nem tudta szegény, mit tegyen, egyszerűen szökni akart.

De sarkában volt Moskó, ki anélkül, hogy csak szót szóltunk volna neki, megbecsülhetetlen segítőknek bizonyult. Csak az előbb is mit tett. Látszólag engedett Herskó kérésének, hogy szaladjon el a falu bírájához, keltse fel, ha még alszik és mondja meg neki, hogy intézkedjék. Jelentse neki, hogy idegen emberek jöttek hozzá (Herskóhoz), kik arra akarják bírni, hogy cselekedjék a vizsgálóbíró parancsa ellenére. Tudja a bíró, hogy ilyen esetben mi az ő feladata. Moskó távozott, őgyelgett valahol az utcán és visszajött azzal, hogy a bíró azt üzenté, hogy mondja meg az igazat. A kocsis hazudott, de az igazság érdekében.

Most, hogy Herskó előlünk, de leginkább önmaga elől futni akart, Moskó megragadta és ezt kiáltotta a fülébe:

— Ei, Dugyu! voszere klep veln dusz zán, vusz di veszt af jenem ajlem bekimmen, az di vesz nist auszzugen dem Emmesz! (Hej, Dávid, micsoda ütlegek lesznek azok, miket te a tulvilágon kapni fogsz, ha az igazságot meg nem mondod!)

Ez hatott. Jobban, mint a legmeggyőzőbb filozófia.

Az ütlegektől Herskó félt, nagyon félt. Hallhatta, hogy a tulvilági ütlegek rettenetes ütlegek, összehasonlíthatatlanul rettenetesebbek, mint a földi ütlegek. Hát inkább arra határozta el magát, hogy kiteszi magát még egyszer a földi kínzásoknak (mert meg volt győződve, hogy vallomásaért elfogják és újból megkínözzák), semhogy a tulvilágon legyenek bajai. A szegény embernek úgy sincs más, mint a tulvilága, hát még azon is rontson!

Ezt nem én magyarázom belé Herskó gondolkodásába, hanem ő maga mondta el ezt így nekem, mikor másnap Husztról Budapestre utaztunk.

Moskót is meginterpelláltam. Hogy jutott arra a gondolatra, kérdeztem tőle, hogy Herskót a tulvilági büntetéssel fenyegetse meg?

Moskó nyilatkozata nagyon tanulságos, aminthogy Moskó egyáltalában érdekes ember volt.

— Az ur, — ezt felelte Moskó — Herskó lelkére beszélt, én a testére hatottam. A mi régi szent könyveink szerint (kabalista orvosi könyvekre célzott) a megmérgezett embert úgy gyógyítják, hogy erősebb mérget adnak be neki, mint aminővel megmérgezték. Azt láttam, hogy arra a szájalomraméltó félállatra (Herskót gondolta) veréssel hatottak, hát én még nagyobb verést helyeztem kilátásba a gyehennában.

Moskó pszichológus volt.

— Persze, feltételezte, — jegyzém meg — hogy Herskó hisz a gyehennában?

— Azt biztosan tudtam, — felelt Moskó. — Hisz a gyehenna hite az ő és a hozzá hasonló emberek számára készült.

— Nini, hát maga tán nem is hisz benne?

— Hogyha az ur tanult ember volna, — már úgy értem, hogy ha az ur talmudot tanult volna, mert mást bizonyosan tanult, csak-hogy minden más tudomány olyan a talmud mellett, mint a zsámoly a trón mellett; mondom, ha az ur talmudot tanult volna, — akkor mondanék én valamit erre nézve, ami megértetné az urral az én álláspontomat.

— Csak bátran neki, Moskó. Valamicskét tán én is értek a talmudhoz.

— Ó, akkor én az urat mindjárt többre becsülöm. Különben mindjárt gondoltam, hogy tanult emberrel van dolgom. Hát tessék ide hallgatni.

A nagy RaMBaM a talmud ama fejezetéhez, mely a tulvilágról szól, nagy magyarázatot irt, melyben elmondja többek közt azt, hogy amit az emberek a paradicsom örömeiről és a pokol kínjairól hisznek, az emlékeztet az apára, ki azt mondja a gyermekeknek, tanulj, fiam, és kapsz diót, süteményt, szóval azt, amit a gyermek szeret. Ha még sem tanul, fenyegeti ütleggel, bezárással, szóval azzal, mitől a gyermek fél.

Miért teszi ezt?

Azért, mert a gyermeknek hiába magyarázná a nagy örömet és jutalmat, mely magában a tanulásban rejlik; és hiába festené le neki a nagy hátrányokat, mik abból származnak, ha a gyermek nem tanul.

A cél, hogy tanuljon, de mert a gyermek ezt a célt még föl nem fogja, beszél neki az atya olyanokról, amiknek a gyermek is örül, vagy ijeszti azzal, minek a hátrányát már ő is megérti.

Alkalmazza már most RaMBaM a hasonlatot.

A cél az, hogy jók legyünk, becsületesek legyünk. De ezt a célt nem érti meg a proszte (közönséges) ember. Hát azt mondták a bölcsék, legyetek jók és kaptok a paradicsomban arany trónust és mindenféle más gyerekséget; és ne legyetek rosszak, mert különben rettenetes tüzzel, hallatlan kínokkal fognak benneteket büntetni a gyehennában.

Van jutalom, van büntetés, jelenti ki a nagy RaMBaM, de a jutalom is, a büntetés is olyan, hogy nem fér minden ember eszébe, azért beszéltek a bölcsék a közönséges ember eszéhez és olyan jutalmat helyeztek kilátásba, mely az együgyű felfogása szerint az; és olyan büntetéssel rémitgették, amelytől husból és vérből való ember fél, de amely a lélekhez, mely a tulvilágon él, nem fér.

— Hogy megnyerjem bizalmát, kedves Moskó, csak egy szót mondok, — feleltem erre a beszédre, mely a huszti ut — mert, amint később elmondandó lesz, Szeklencéről Husztra mentünk — egy korcsmája előtt folyt le. RaMBaM e magyarázata megtalálható a Pérus Hammisnájoth l'HaRaMBaM-ban Szinhedrion traktatusa Chélek című fejezetben. Ebből láthatja, hogy én is foglalkoztam a talmuddal, épp azért hallgassa meg a figyelmeztetésemet, mely nem is az én figyelmeztetésem, hanem a nagy Ábrahám ben Daudé, ki RaMBaM kortársa volt és kit rövidítve RABaD-nak mondtunk.

— Tudja tán, — folytattam a beszédet — hogy RaMBaM felveti a *jedia* és a *bechira* nagy kérdését. A *jedia* az a hit, hogy az embernek megvan a szabad akarata. Ez a két hit már most sehogy sem fér össze. Mert ha az Isten pl. tudja, hogy én ma rossz utra fogok térni, nem mondhatom, hogy megvan a szabad akaratom, azaz ha akarom, nem térek rossz utra. Mert ha nem térek rossz utra, akkor az Isten — bocsássa meg a Teremtő a bűnös szót — nem jól tudta, amit tudott. Ha meg rossz utra *kell* térnem, mert az Isten ezt előre tudta, akkor nincs meg a szabad akaratom, miért járna akkor büntetés gonosz cselekedetemért?

Az nem magyarázat, hogy az ember szabadon választhat a jó és a rossz között, csak hogy az Isten előre tudja, mire fogja magát az ember elhatározni. Mert mihelyt az Isten előre tudja, mit fogok választani, nem mondhatom, hogy azt választom, amit akarok. Mert az ember akarata az Isten tudása által meg van kötve. Az ilyen választás egyoldalú, azaz nem is választás, mert hisz az ember nem választhat. Az ilyen akarat, minthogy csak arra hajolhat, amit az Isten előre tud, nem *szabad* akarat. Már pedig zsidó hitelv nemcsak Istennek előre tudása, de az ember szabad akarata is. Hogy fér már most össze ez a kettő?

A nagy és örök kérdés, a *jedia* és a *bechira* ellentétének a kérdése ez, melyet RaMBaM a biblia ama helyének tárgyalásánál vet föl, hol írva vagyon, hogy az *Ur megkeményíté* Faraó szívét, hogy a sanyargatott Izráelt el ne bocsássa, amiért aztán az Ur Faráót keményen megbüntette.

RaMBaM felel a kérdésre, de úgy, hogy senkit ki nem elégít, sem a bölcselkedőt, sem a vakon hívőt. Erre jegyzi meg RABaD, hogy RaMBaM helytelenül cselekedett, hogy a kérdést fölvetette. Nem tud kielégítő feleletet, hát hallgatott volna inkább.

RABaD kritikája Majmonidesz ama magyarázatára is vonatkozik, melyet maga Moskó most nekem elmondott. Azt nem tudja megmondani RaMBaM sem, hogy mi hát a jutalom és a büntetés, csak azt mondja, hogy nem az, amit az emberek hisznek.

Ilyen dolgokkal könnyen terjesztjük a hitetlenséget. Tanulatlan emberek előtt azért nem szabad ilyeneket fejtegetni, mert nem fölvilá-

gositást terjesztünk ezzel, hanem csak zürzavart. Azt megjegyzi magának a tanulatlan ember, hogy sem mennyország, sem pokol, de mást nem. A böles hitét, hogy van jutalom, van büntetés, van „ólam habbá“, van a léleknek örök élete, de az más, egészen más, mint aminőnek az emberek gondolják, minthogy az emberek a tulvilág gondolatát az ő valóságában úgy sem foghatják fel tisztán: a nem tanult ember meg nem érti, meg sem jegyzi tehát magának. A tanulatlan ember azért ilyen beszédből nem tanul mást, mint nem hinni.

— Őrizkedjék, Moskó, ilyen kérdéseket a vásárra, tanulatlan emberek elé vinni. Ezzel fekélyt terjesztene, Moskó. Ez egy. A másik, amit mondani akarok, az inkább kérdés és magát illeti, Moskó. Látom, hogy talmudista, látom, hogy okos ember: miért okos és talmudista ember, hogy adta magát a kocsisságra?

— Kérdezte ezt már tőlem egy-két chaszid is, — felelt huncutul hunyorítva Moskó. — Amire én azt feleltem, hogy ha ő is tanult volna, ha ő is okos ember volna, ő is kocsis volna.

Voltam és vagyok emberek vidítója. Marsalik, vagyis Schalksnarr, ahogy nálunk mondják. Ez aztán foglalkozás! Megnevettetett már az ur egész társaságot, fölvidített már szomorkodó embereket, csalt már mosolyt kétségbeesett ember ajkaira? Látja, uram, ez a lelki öröm! Én ebben találok a boldogságomat. Erre fordítom minden tudásomat.

Az emberek ezért bolondnak mondanak, de én az embereket kinevetem és ahol tehetem, segítek rajtuk, könnyitek bajukon. —

Toronymagasságra emelkedett előttem egyszerre ez az ember, ki úgy beszélt, mint az antik filozófusok. Feltekintettem hozzá, mint tekintenek a hajdani böles mesterekre, ha előttem megjelenének, kik voltak hajósok, teherhordók, hajesárok, favágók, kovácsok. sarukészítők, ruhatisztítók és amellet jóltevői voltak az embereknek. kiket erkölcsre, törvényre és szeretetre tanítottak.

*

Ne vegyék tőlem rossz néven, kedves olvasóim, hogy Moskóval foglalkozom, mikor önök talán Herskóra kíváncsiak. Rászolgált erre a derék Moskó. Mert hogy Herskó végre megszólalt, az Moskónak az érdeme. Mert megszólalt végre a Herskó. A csendbiztos fenyegetésénél is jobban hatott rá Moskó beszéde a tulvilági ütlegekről.

Amit Herskó mondott, azt nem specifikálom, mert benne van Magyarország legnagyobb penna-művészánek, Eötvös Károlynak a könyvében.

Mert Herskó vallomása fordulatot jelentett abban a perben, melyet Eötvös Károly vitt, de amelyet dülőre csak most juttatott. A nyiregyházi bíróság *akkor* mentette föl az ártatlanul megvádolt zsidókat, a nagy közönség csak most teszi ezt, hogy a világraszóló

pört abból az örök emlékből ismeri meg, melyet Eötvös Károly állított neki az ő felséges munkájában.

Csak rövidesen említem ezért Herskó beszédét. Elmondotta szegény, mit tettek vele Tiszalőkön és a tiszalői csendbiztos házában.

Elmondta, hogy állították ki a napra; hogy öntöttek belé vizet, míg csak össze nem rogyott; hogy dugták éjjelre a tyukólba; hogy szoritották ujjait a gyűszűbe; hogy kellett szaladnia a pandur lova előtt, míg csak azt nem mondta, hogy igenis, azt a hullát nem Tiszalök mellett fogták ki a Tiszából a tutajosok, hanem hozták Naményből. Mondott mindent, amit azok az urak csak akartak, mert azzal fenyegették, hogy a kinzások tovább fognak tartani. A halál szörnyű dolog, de a kinzások okvetlenül borzasztóbbak. Különben nem is tudta, mit akarnak azzal az ő vallomásával. Mert, mint már említettem, sejtelve sem volt a rituális vádról.

— Most aztán siessünk, — szólta az öreg Kahan. — Könnyitettél lelkedén, Herskó, ezentul már nyugodtabb leszel. Hogy bántódásod nem lesz, azért én kezeskedem. Jó és igaz dolgot miveltél. De ez csak kezdet. Most el fogsz velünk jönni Husztra, hogy amit tudsz és ami igaz, azt a szolgabíró előtt elmondjad.

Herskó erre készen volt, de elébb beszélni akart Mathé Ihnáttal, tutajostársával, kit szintén úgy kincztak, mint őt és ki szintén azt vallotta, amit a tiszalői csendbiztos akart. Mathé Ihnát már a multkor akarta megmondani az igazat, de ő, Herskó, visszatartotta. Most elmegy érte és elviszi őt is Husztra.

Mentünk is volna azonnal, ha Eszter asszony (nem tudom, csakugyan ez az igazi neve Herskó Dávidnének, de mert én a bibliai Eszter példájával hatottam a lelkére, már csak az Eszter névvel tiszteltem meg) kis késleltetésre nem szolgáltatott volna okot.

Férje vallomásán való ellágyulásában ugyanis elhatározta, hogy megvendégel bennünket. Míg Herskó Mathé Ihnátnál járt, tüzet rakott a konyha nyílt tűzhelyén és főzött ciberét (zsargonul: borscht) és készített mamaligát.

Dehogyan akart elbocsájtani étlen, szomjan. Mindössze azt kívánta, menjünk át a zsinagógába, mely úgy sincs messzire, ott már most imádkoznak (reggeli öt óra volt), végezzük az istentiszteletet, aztán jöjjünk haza, akkorra készen vár bennünket a drága jó étel. (A jámbor zsidó tudvalevőleg nem reggelizik, míg el nem végezte a meglehetősen hosszú reggeli könyörgést.)

Én a magam részéről tán úgy is cselekedtem volna, ahogy Eszter asszony mondotta, de a Kahanok leintettek. Moskó is azt sugta a fülembe, hogy nem jó Herskót összehozni másokkal, mielőtt vallomását a hatóság előtt meg nem teszi. Most itt van, most akar beszélni, tehát fogják az urak és vigyék.

És úgy is cselekedtünk, ahogy Moskó mondotta, pedig őszintén

szólva, szerettem volna kóstolni a cibereből, de különösen a mamaligából.

Node nem is erről akartam én beszélni, hanem arról, hogy a cibere már ismertem otthonról. Alapja víz, melyben jó ideig korpa ázott. A vízbe aztán tejfelt vegyitenek, de jó sokat, pár tojást ütnek belé, aztán még valamivel, de már nem tudom mivel, feleresztk, meghabarják, ahogy a konyhai műkifejezés szól, aztán paprikával, fekete borssal sötétpiros szint adnak neki és kész a cibere, melyet nálunk a legegészségesebb reggeli levesnek mondanak.

A mamaliga az más, azt én azelőtt nem láttam sohasem. Az tisztára orosz étel, mellyel az oroszok közt élő szegény zsidó is nagyon él. Alapja a málé, mely leforrázott kukoricaliszból készül. Ha a málét leöntik juhtejjel, kész a mamaliga, amely nem is lehet rossz.

És az asztal, hát még az asztal, melyet a vendégszerető Eszter asszony Mathé Ilmát segítségével az udvarra vonszolt! Ó, az az asztal! Soh'sem láttam azóta párját.

A vastag deszkában több vályu van. A felnőtteknek nagy vályu, a kicsinyeknek kis vályu. Ezek a vályuk pótolják a kenyérszekereket. Ezekből a vályukból ettük volna mi a hordóból kivágott, azután felfőtt és meghabart mamaligát. Ezt akarta volna legalább a jó Eszter asszony, de a hálátlan Káhánok nem vágyódtak főztére, azt mondták, sietős a dolog, nyolc órára Huszton kell lennünk. Imádkozni is majd csak az uton imádkozunk.

És úgy is történt, három órai tartózkodás után, reggeli fél hat órakor otthagytuk Herskó Dávid házát, mely elé hárman érkeztünk, de amelyet öten hagytunk el. Moskó ügyes ember volt. Tudott ő helyet szorítani kocsiján ötnék is.

Meg sem álltunk a huszti szolgabírói hivatalig, ahol a két megkínzott és hamis vallomásra készített emberrel jegyzőkönyvet vettek föl, melynek tartalmát még aznap elröpítettem az ujságokhoz. Bepillantathattak végre a nyíregyházai boszorkánykonyhába, megtudhatták az egész világon, hogyan készültek a híres vallomások.

Nagy darab munka volt még, míg Herskót felvihettük Budapestre. A félős és korlátolt ember tízszer is meg akart ugrani, különösen, ha pandurt látott. De végre mégis eljutottunk a fővárosba, ahol Herskot és Mathét a védelmet szervező iroda vette át.

Símon József dr., ki — mint már említettük — elévülhetetlen érdemeket szerzett a tisztaeszlári affér tisztázása körül, egyenesen Kozma Sándor elé, Magyarország akkori főügyésze elé állította a két embert, kik huszti vallomásukat előtte megismételték. Ha említem, nem tehetem, hogy ne áldjam ama nagy és igaz ember emlékét. Kozma Sándor oly dicsősége a magyar igazságszolgáltatásnak, hogy ő érte meg kell adni az abszolúciót mindazokért a szörnyűségekért, mik akkor a nagy perben történtek.

Hogy mit alkotott azokból a vallomásokból, melyek más hasonló vallomásokat vontak maguk után, a magyar védők fejedelme, a magyar szó, a magyar írás legelső mestere: Eötvös Károly, azt azok tudják, kik az ő epochális művét, „A nagy pört“-t elolvasták. A szegény, tudatlan, ártatlanul megkínzott és hamis vallomásra kényszerített ember lelkiületét a világ semmiféle pszichológusa úgy meg nem világította, mint Eötvös Károly. De nemcsak megvilágította, hanem épített is rajta. Ezen emelkedik védelmének egyik hatalmas pillérje. Nem is folytatom azért leírásomat. Eljutottam oda, ahova az ér jut el, mikor a hatalmas folyamba szakad. A többről Eötvös Károly szól, kit érdekelhetne hát az én szavam? Könyvéből indultam ki, olyan térre kanyarodván, melyet az ő műve nem érint, most újból oda-jutottam, ahol Ő viszi a szót, már pedig ott, ahol a felség beszél, a kis emberek hallgassanak.

6

150

43268